

Wiesław Śladkowski

"Pdbudowa państwa polskiego, 1914 - 1918", Janusz Pajewski, Warszawa 1978 : [recenzja]

Rocznik Lubelski 25-26, 218-221

1983-1984

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

uwarunkowań ogólnych zalicza autor fakt, że spośród 11 głównych narodów monarchii tylko 5 (Chorwaci, Węgrzy, Słoweńcy i Czesi) zamieszkiwało w całości w granicach państwa Habsburgów, natomiast Niemcy, Włosi, Polacy, Rumuni, Rusini i Serbowie — czyli w sumie 60% ludności państwa miało swych pobratymców poza jego granicami. Rzutowało to m. in. na ich stosunek do polityki zagranicznej Wiednia.

Lata 1848—1918 to okres uformowania się nowoczesnych stosunków społecznych i struktur politycznych „niehistorycznych” narodów, do których Kann zalicza Rumunów, Rusinów, Serbów, Słowaków i Słoweńców. Przeobrażenia te spowodowały, że stosowany często poprzednio podział nacji na „historyczne” i „niehistoryczne” utracił znaczenie.

Mimo wskazanych na wstępie pewnych niekonsekwencji w wewnętrznej konstrukcji tomu można bez przesady stwierdzić, że historycy zarówno dziejów państwa Franciszka Józefa, jak i poszczególnych „jego ludów” otrzymali niezbędne kompendium do swych badań, tak w zakresie problematyki, jak i dorobku historiografii poszczególnych narodów, tworzących ongiś „małą Paneuropę” pod berłem Habsburgów.

Jan Lewandowski

Janusz Pajewski, *Odbudowa państwa polskiego, 1914—1918*, Warszawa: 1978, ss. 384

Wśród niezbyt licznych publikacji, jakie ukazały się w sześćdziesiątą rocznicę odzyskania przez Polskę niepodległości, książka prof. Janusza Pajewskiego zajmuje miejsce szczególne. Nie jest bowiem wydawnictwem okolicznościowym czy rocznicowym w potocznym tego słowa znaczeniu, lecz przede wszystkim oryginalnym i głębokim studium syntetycznym wyrosłym z bogatego dorobku autora *Mitteleuropa i Wokół sprawy polskiej... 1914—1918* oraz Jego znakomitej orientacji i erudycji w całokształcie problematyki polskiej i międzynarodowej tej epoki. Jednym słowem do napisania tej książki właśnie wybitny historyk poznański był predysponowany szczególnie, powszechnie jej oczekiwano, stąd, zarówno badacze, jak i miłośnicy dziejów ojczystych są wdzięczni jej autorowi za wykonanie tego ważkiego zadania naukowego, będącego także w dobrze pojętej tradycji dziejopisarstwa polskiego obowiązkiem społecznym i narodowym. Pierwsze wrażenie, jakie odczuwa czytelnik po lekturze tej książki, jest jednoznacznie dodatnie i pozytywne. Otrzymałszy dzieło, którego poziom naukowy i literacki jest adekwatny do rangi tematu, a bogata i wszechstronna treść skłania do wielu refleksji i przemyśleń. Obowiązkiem recenzenta, który nie ukrywa faktu, iż pozostaje pod urokiem książki, jest przeprowadzenie jej analizy i rozbioru krytycznego, zarówno pod względem warsztatowym, jak i interpretacyjnym, i dopiero na tej podstawie może on formułować bardziej wiarygodne oceny i wnioski.

Podstawa źródłowa książki jest niezmiernie bogata i wszechstronna. Z materiałów archiwalnych na plan pierwszy wysuwają się dokumenty z Archives du Ministère des Affaires Etrangères w Paryżu dotyczące zwłaszcza stosunku Francji do sprawy polskiej i innych aspektów ówczesnej polityki międzynarodowej, wykorzystane przez autora, jako pierwszego z historyków polskich, w tak szerokim i głębokim stopniu. Dotarł także prof. Pajewski do wielu rękopiśmiennych wspomnień, no-

tatek, pamiętników i relacji pozostających w rękach prywatnych, nie znanych dotąd badaczom, a mających pierwszorzędną wartość źródłową. Najciekawszym i często zresztą przez autora cytowanym jest *Pamiętnik wojenny Marii z Branickich Zdzisławowej Lubomirskiej*. Księżna była inteligentną kobietą, bystrą i wnikliwą komentatorką wydarzeń, które mogła obserwować z racji pozycji zajmowanej przez jej małżonka księcia Zdzisława Lubomirskiego w samym ich centrum. Prof. Pajewski cytuje także dość często sądy i opinie innych osób odgrywających w ówczesnym życiu politycznym rolę wybitną, z którymi przeprowadził jeszcze w okresie międzywojennym rozmowy i wywiady. Już wówczas więc historyk poznański, wyprzedzając w swej praktyce badawczej sformułowaną ostatnio kategorię metodologiczną, posługiwał się tym, co dzisiaj określa się mianem źródeł wywoływanych. Bazę źródłową książki uzupełniają nadto wydawnictwa dokumentów, pamiętniki i wspomnienia już wydrukowane oraz publicystyka. Natomiast prasa jest cytowana w przypisach tylko sporadycznie, stąd chyba i brak wykazu jej tytułów w bibliografii. Licząca sto kilkadziesiąt pozycji różnorodna literatura przedmiotu zwraca uwagę bogactwem swej problematyki. Brak jednak w jej wykazie ze starszych pozycji monografii Bağińskiego *Wojsko polskie na wschodzie*, 1921, natomiast z powojennych — Remigiusza Bierzanka *Państwo polskie w politycznych koncepcjach mocarstw zachodnich*, 1964, i Mariana Leczyka *Komitet Narodowy Polski a ententa i Stany Zjednoczone*, 1966. Nieuwzględnienie kilku innych pozycji opublikowanych w połowie lat siedemdziesiątych wynikało zapewne z konieczności zamknięcia kwereudy.

Zgromadzone przez siebie tak bogate materiały wykorzystał autor niezmiernie sumiennie. Cytowane licznie archiwalia przesądziły o źródłowym i poważnym charakterze dzieła, natomiast równie bogate przekazy źródłowe typu narracyjnego dodały wykładowi wiele autentyzmu i barwy.

Książka licząca 350 stron zasadniczego tekstu składa się z 22 rozdziałów, z kolei każdy z rozdziałów dzieli się na kilka podrozdziałów. Tak daleko idący podział wykładu, wyodrębnienie za pomocą trafnie sformułowanych tytułów-haseł licznych problemów i kwestii, dzięki utrzymaniu zasadniczego wątku i udanym przejściom nie spowodowało bynajmniej nadmiernego poszatkowania tekstu, lecz przeciwnie, wpłynęło korzystnie na jasność i klarowność rozważań. Lekki i potoczny styl, celne sformułowania i charakterystyki, umiejętnie dobrane i znakomicie wkomponowane w tekst cytaty i powiedzenia, to kolejne walory tego znakomitego piarstwa historycznego.

Trudno w krótkiej recenzji przytoczyć jakże bogatą treść książki. Rozpoczyna się ona od syntetycznie ujętego a równocześnie wszechstronnego zarysowania kwestii polskiej w przededniu wojny i ukazania stosunku państw zaborczych do spraw polskich w momencie wybuchu krwawych zapasów. Następnie charakteryzuje autor sytuację na ziemiach polskich w poszczególnych zaborach w początkach wojny, ukazuje koniec okupacji rosyjskiej w Królestwie i początek okupacji niemiecko-austriackiej na tym terenie. Z kolei następuje obszerna relacja o akcie 5 listopada i biegu sprawy polskiej w przełomowym ze względu na rewolucje rosyjskie roku 1917. Następnie autor zajął się pokojem w Brześciu i jego konsekwencjami, by z kolei w obliczu klęski państw centralnych ukazać etapy na drodze do pełnego odzyskania przez Polskę niepodległości, zaznaczone przez rząd ludowy Daszyńskiego, powrót Piłsudskiego i jego zwycięską rozgrywkę w walce o władzę z narodową demokracją. Po opisie zwycięskiego powstania wielkopolskiego i wyborów do sejmu w końcowych partiach książki autor dogłębnie, wnikliwie i przekonująco wyjaśnił przyczyny porażki, jaką poniosły siły rewolucyjne w 1918 r. w zmaganiach z klasami posiadającymi, co przesiądziło o ostatecznym kształcie odrodzonej Rzeczypospolitej.

Najważniejszą cechą pisarstwa historycznego prof. Pajewskiego, pozwalającą czytelnikowi na zrozumienie opisywanych przez niego wydarzeń, uchwycenie istoty procesu dziejowego, zdanie sobie sprawy z motywów przyświecających ludzkiemu działaniu, jest nasycenie wykładu warstwą wyjaśniającą. W tym celu autor z dużą swobodą i maestrią stosuje z powodzeniem sprawdzone i twórczo pojęte metody dziejopisarstwa od genetycznej, poprzez psychologiczną do dialektyczno-materialistycznej. Sięgnięcie do tak bogatego arsenału środków metodologicznych w połączeniu z rozległą erudycją i intuicją badawczą oraz umiejętnością krytycznego wykorzystania wyników badań poprzedników pozwoliły autorowi na przekonywające w wielu wypadkach wyjaśnienie licznych spornych dotąd i dyskusyjnych kwestii. Przykładowo tylko wspomnieć tu można o nader trafnej ocenie sojuszu francusko-rosyjskiego w kontekście sprawy polskiej, jako korzystnego dla niej, wskazującego „...na możliwość wybuchu wojny pomiędzy państwami centralnymi a Rosją” (s. 20), wnikliwych rozważaniach dotyczących aktu 5 listopada i polityki gen. Beselera, ustalenia zasięgu wpływów w ówczesnym społeczeństwie proklamacji rosyjskiego Rządu Tymczasowego i orędzia Rady Delegatów Robotniczych i Żołnierskich oraz znakomicie ukazana i umotywowana finałna rozgrywka o władzę między Piłsudskim a endecją, z wykorzystaniem przez naczelnika państwa osoby Paderewskiego.

Eksplicacja autora jest i dlatego przekonywająca, iż wspiera się zawsze na jego postawie obiektywistycznej, programowo zadeklarowanej we wstępie, i co ważniejsze, zastosowanej w trakcie badań i ich ostatecznym kształcie pisarskim. Jest to tym godniejsze podkreślenia, iż do namalowania portretów i wizerunków opisywanych przez siebie postaci używał autor pełnej palety barw, podkreślał ich zalety i osiągnięcia, lecz nie przemilczał wad i cech negatywnych oraz niepowodzeń. Dzięki temu nawet tak kontrowersyjne postacie z ówczesnego panteonu narodowego, jak Piłsudski i Dmowski, dotąd zwykle przedstawiane przez apologetów lub nie mniej namiętnych detraktorów legendy, na kartach książki prof. Pajewskiego są wybitnymi, lecz nie pozbawionymi ludzkich ułomności postaciami.

Zwraca także uwagę wyważona charakterystyka gen. Beselera; jedynie może, ale jest to uzasadnione, minister c. i k. Czernin ze względu na niegodną dyplomaty bufonadę i maskowaną cczą frazeologią pełną fałszu postawę został potraktowany przez autora z wyraźnym sarkazmem.

Zgodzić się trzeba z zasadniczą tezą tej pięknej i mądrej książki, poświęconej jednemu z największych i najważniejszych wydarzeń naszych dziejów. „Państwo polskie zostało odbudowane wolą i wysiłkiem narodu polskiego — pisze autor — ale mogło to nastąpić jedynie w chwili załamania się wszystkich trzech zaborców”. Według dalszych podsumowujących rozważań prof. Pajewskiego ta pomyślna dla Polski koniunktura uległa zmianie. Niemcy w swym weimarskim, burżuazyjno-republikańskim garniturze były, podobnie jak cesarstwo, wrogiem Polski. Natomiast czynnika pozytywnego i trwałego, jakim była rewolucja październikowa i zmiana ustroju w Rosji, co przyniosło „...nie przejściową i koniunkturalną, lecz stałą i mocną podstawę bezpieczeństwa”, Polska międzywojenna nie potrafiła wykorzystać.

Lektura książki prof. Pajewskiego skłania do ważkich refleksji i przemyśleń nie tylko dotyczących przeszłości, lecz obejmujących także teraźniejszość i wybiegających w przyszłość. Może być istotnym czynnikiem, przynosząc wiele pozytywnych wartości nie tylko naukowych, ale także społecznych w wielkim dziele pogłębiania edukacji historycznej naszego społeczeństwa. Aby mogła spełnić te funkcje, konieczne są jej następne wydania.

Wiesław Śladkowski

Spółeczeństwo siedleckie w walce o wyzwolenie narodowe i społeczne. Praca zbiorowa pod redakcją J. R. Szaflika, Warszawa 1981, ss. 358

Spółeczne zainteresowanie przeszłością poszczególnych regionów, miast, osad jest ciągle znacznie szersze niż zakres tematyki prac badawczych pogłębiających znajomość tych dziejów. Z uznaniem należy więc powitać publikację *Spółeczeństwo siedleckie w walce o wyzwolenie narodowe i społeczne* powstałą pod auspicjami Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych, a poświęconą przeszłości ziem Podlasia. Autor wstępu do wymienionej pracy napisał: „badania regionalne i ich upowszechnianie sprzyjają wyrabianiu kultury historycznej wśród społeczeństwa, zwłaszcza wśród młodego pokolenia”¹. Podkreślił też ich znaczenie w kształtowaniu patriotyzmu i miłości do ojczyzny, szerzeniu postępowych i chlubnych tradycji.

Założenia te stały się myślą przewodnią pracy podjętej przez grupę historyków, której celem było przedstawienie niektórych aspektów problematyki ruchu narodowowyzwoleńczego i społecznego na Podlasiu od przelomu XIX i XX w. do powstania Polski Ludowej. W przedsięwzięciu tym wzięli udział historycy instytutów historii Uniwersytetu Warszawskiego i Uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Wojskowego Instytutu Historycznego, Zakładu Historii Ruchu Ludowego, Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych oraz przedstawiciele badaczy regionalistów skupionych wokół Towarzystwa Miłośników Podlasia. Problematyka omawianej książki była przedstawiona i dyskutowana na sesji naukowej 3—4 czerwca 1978 r. w Miętnej k. Garwolina, zorganizowanej przez Instytut Historyczny UW, Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Siedlcach i Towarzystwo Miłośników Podlasia. Dorobek naukowy sesji — artykuły, studia i rozprawy — opracowany pod naukową redakcją J. R. Szaflika, został opublikowany przez Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Tematyka książki oscyluje wokół najważniejszych kwestii walk narodowowyzwoleńczych na Podlasiu. W dotychczasowej literaturze nie znalazła ona głębszego odzwierciedlenia. Na pewnym stopniu sięgają do tych spraw monografie Siedlec² i Łukowa³ oraz opracowania z dziejów ruchów politycznych w tym regionie⁴. Nie wyczerpują one bogatej problematyki przeszłości Podlasia. Należy zaznaczyć, że podejmowane były lokalne inicjatywy ożywienia badań regionalnych. Powstałe w 1968 r. Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Międzyrzeczu Podl. inspirowało wydanie kilku tomów „Rocznika Międzyrzeckiego”. Publikacjom miłośników Podlasia mają służyć łamy periodyka „Siedlce”, wydawanego staraniem Towarzystwa Miłośników Podlasia i Stacji Naukowej Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych w Siedlcach⁵. W rezultacie tych starań powstało kilkanaście artykułów i przyczynków

¹ J. R. Szaflik, *Przedmowa*, W: *Spółeczeństwo siedleckie w walce o wyzwolenie narodowe i społeczne*, Pod red. J. R. Szaflika, Warszawa 1981, s. 6.

² A. Winter, *Dzieje Siedlec, 1440—1918*, Warszawa 1969.

³ R. Orłowski, J. R. Szaflik, *Dzieje miasta Łukowa*, Lublin 1962.

⁴ S. Lewandowska, *Ruch oporu na Podlasiu 1939—1944*, Warszawa 1976; *Odgłosy Rewolucji Październikowej na Mazowszu i Podlasiu*, Pod red. J. Antoniewicza, Warszawa 1970; *Okręg siedlecki 1942—1944, Z walk PPR, GL i AL*, Warszawa 1977; *Rewolucja 1905—1907 na Mazowszu i Podlasiu*, Pod red. J. Antoniewicza, Warszawa 1968; *Ruch ludowy na Mazowszu, Kurpiach i Podlasiu, Materiały z sesji popularnonaukowej*, Pod red. A. Luczaka, Warszawa 1975; *Z przeszłości Ziemi Łukowskiej, Materiały sesji naukowej poświęconej przeszłości miasta Łukowa i Ziemi Łukowskiej, odbytej w dniu 24 września 1958 r.*, Pod red. R. Orłowskiego i J. R. Szaflika, Lublin 1959.

⁵ Dotychczas ukazały się trzy numery pod redakcją W. Anusiewicza i L. Grzechowika: w 1973, 1974 i 1975 r.